

Кшиштоф ПОМ'ЯН

СПРЯМОВАНІСТЬ У МАЙБУТНЄ*

27 липня 2001 року Єжи Гедройцу виповнилося 94 роки. Через шість тижнів він помер. Смерть у такому віці – звичайне явище, більш вірогідне, ніж подальше тривале життя. Однак ця смерть не була звичайною. Незвичайним було те, що в житті багатьох людей, які пов'язували з ним певні плани, мали щось для нього робити, чогось від нього очікували, утворилася вирва, як після вибуху, так, наче він був молодший на – скажімо – років 30–40 і перед ним лежало майбутнє. На жаль, він не був молодший. Утім до останньої миті майбутнє лежало перед ним.

Якраз однією з найприкметніших рис його особистості була зверненість у майбутнє. І не лише в останні роки. Завжди. Ця налаштованість була постійною і з неї багато що випливало. Щоб проілюструвати цю тезу, нагадаю чотири епізоди з його життя.

Вересень 1939 року. Бухарест¹. Він зайнятий не копірським у спогадах чи розрахунками. Разом із послом Рочером Рачинським він робить усе, щоб забезпечити неперервність державності: відставка президента і призначення нового згідно з усіма вимогами правочинства, що – особливо за тих обставин – мало принципове значення.

1945–1947 роки. Він не впадає в розпач, не оплакує Ялту² (Ялтинську конференцію), не нарікає на долю, що відрізала його від батьківщини. Прагне створити умови для тривалої по-

---

* Статті зі збірки: Krzysztof Pomian: Jerzy Giedroyc. Redaktor. Polityk. Człowiek. – Lublin, 2001.

¹ Єжи Гедройц 5 вересня 1939 р. під час німецької агресії в Польщі як працівник міністерства промисловості і торгівлі був евакуйований до столиці Румунії Бухареста, де працював до березня 1941 р. у Посольстві Польщі.

² Ялтинська конференція відбулась у лютому 1945 р. в Ялті, під час конференції В. Черчілль, Ф. Д. Рузвельт і Й. Сталін прийняли рішення щодо долі повсютної Європи, про розподіл Європи на дві сфери впливу: Сполучених Штатів Америки і Радянського Союзу.

літичної діяльності в еміграції. Організовує видавництво та журнал³: знаряддя для ідеологічної боротьби з комунізмом у царині культури, бо одним серед перших слушно вирішив: не достатньо протиставити йому силу, треба водночас поборювати його вплив на людський розум і почуття, й особливо на інтелектуалів і інтелігенцію. Він усвідомив – і в цьому також був чи не першим – що позбавлені власної держави вигнанці саме у цьому різновиді боротьби можуть досягти успіху.

Жовтень 1956 року⁴. Він підтримує зміни в Польщі й унаслідок цього «Культура» отримує там такий розголос, якого не мав жоден інший еміграційний часопис. Зав'язує контакти, завдяки яким у наступні тридцять років «Культура» стане виданням, що з ним ідентифікуватимуть себе – хоча й різною мірою – нові й нові представники дисидентського руху в ПНР, а згодом і опозиція.

1989 рік⁵. Він виключає «Культуру» з поточних політичних баталій. Не дозволяє використати її авторитет якійсь партії. Так само, як досі завзято боровся за незалежність часопису від еміграційних угруповань, він піклується про те, щоб видання й надалі, на новому, суверенному, громадському кону, зберігало свій незалежний характер. І це стосується не лише політики. Літературну нагороду «Культури» Тадеуш Ружевич⁶ отримав раніше, ніж «Ніку»⁷, а він же ніколи не був письменником Літературного інституту.

Ця налаштованість Гедройца на майбутнє і реагування на зміни обставин у такий спосіб, який сприяв – звісно, у межах можливого, – опануванню майбутнього, була тим дивнішою, що він був надзвичайно міцно пов'язаний із минулим. Йому притаманне було тривке відчуття родинних традицій. Таке ж

---

³ У 1946 р. у Римі засновано видавництво Instytut Literacki (Літературний інститут), а у 1947 р. – журнал «Культура».

⁴ Жовтень 1956 р.: кульмінаційний період політичних та економічних змін, пов'язаних із крахом сталінщини у Польській Народній Республіці.

⁵ 1989 р.: 4 червня 1989р. у Польщі відбулися перші після 1945 р. вільні вибори до сейму та сенату, означивши кінець існування Народної Польщі, як республіки так званої «Пародної Демократії».

⁶ Тадеуш Ружевич (1921р.) – польський поет, драматург і прозаїк, у 2000 р. отримав премію Nike.

⁷ Премія Nike – престижна польська літературна премія, існує з 1997 р.

відчуття єднало його з уже зниклою Польщею: з багато-національною Річчю Посполитою, з політикою і устроєм міжвоєнного періоду. Послідовно втілюючи плюралізм у всіх царинах від літератури до політики, він міг захищати рішення, які призвели до Бреста⁸, хоча завжди засуджував злочинні дії Костки-Бернацького⁹. Він також захищав Квітневу конституцію, яку я не вважаю вартою захисту. Напевно, тут було чимало й не поступливості та притаманного йому опору загальним поглядам. Проте передусім у цьому виявлявся емоційний і інтелектуальний зв'язок з минувиною – Польщі й своєю.

Навіть більше, історія й архівна справа були пристрастю Гедройца. Він зібрав величезний архів, видавав «Історичні зошити» й у цій галузі зробив незрівнянний внесок у польську історичну науку, особливо історію ХХ сторіччя. Та ще важливішим є те, що історія Польщі була для нього не лише предметом наукової дисципліни, а ще й живої пам'яті, і в цьому разі найвагомішим для нього був етичний вимір. Він вважав, що ми несемо відповідальність за предків, що ця відповідальність є частиною спадщини, в якій позитивне поєднано з негативним, досягнення зі злочинами, перемоги з поразками, героїзм із підлотою. Він ніколи не ідеалізував Польщу й не робив з поляків янголів. Зокрема, він вважав, що поляки як «державний народ» несуть відповідальність за те, як поводитися з білорусами, литовцями, українцями та євреями в Польській державі перед поділами Польщі, в міжвоєнний період, під час окупації і в Польській Народній Республіці. Однак водночас він був проти закріпачення минулим. Досить нагадати відоме саркастичне зауваження про Польщу, якою керують домовини Пілсудського¹⁰ та Дмовського¹¹.

---

⁸ Брест Литовський (Brześć Litewski) – військова фортеця, поблизу якої в Березі Картузькій між 1930 і 1939 рр. існувала тюрма для політичних в'язнів, там тримали, між іншим, відомих польських депутатів і політиків, а також заарештованих діячів українського націоналістичного руху ОУН.

⁹ Вацлав Костек-Бернацький (1884–1957) – полковник Польського Війська в міжвоєнний період. Був комендантом тюрми для політичних в'язнів у Березі Картузькій (примітка 8), відповідальний за нестерпні умови і жорстокі катування в'язнів.

¹⁰ Юзеф Пілсудський (1867–1935) – польський політик, державник, один із творців II Речі Посполитої, з 1920 р. перший маршалок Польщі.

¹¹ Роман Дмовський (1864–1939) – польський політик, співзасновник і лідер націонал-демократії (ендеки).

Налаштованість на майбутнє, зв'язок із минулим – а де ж сучасність? Сучасність була підпорядкована майбутньому. Часто наголошують на некорисливості Єжи Гедройца. А вона ж якраз і була принесенням сучасності в жертву далекосяжній переважно меті, яку він собі визначав, не шукаючи негайного задоволення власних амбіцій. Напевно, часом його тішило вшанування його заслуг, яке траплялося в останні роки. Оскільки він замовив, щоб йому видрукували обґрунтування наданих йому звань «honoris causa», то це, мабуть, було йому приємно. Проте він ніколи не шукав визнання чи нагород. Не через скромність. Радше тому, що – і він досить давно про це знав – сам збудував собі пам'ятник, тривкіший від тих, які можуть йому поставити інші, адже папір – списаний чи задрукований – часом живе набагато довше, ніж граніт і бронза.

Гедройц дивився на політику тверезо. Він бачив у ній зіткнення інтересів і удар сил, він знав: щоб перемогти, треба бути сильнішим. Проте сила не була для нього тільки чимось матеріальним. Вона була також вірністю певним ідеалам і здатністю приносити їм у жертву навіть матеріальну користь. Він не терпів моралізаторства в політиці, чужою була йому й позиція, висловлена в латинській формулі *fiat iustitia percat mundus* (нехай здійсниться правосуддя, хоч загине світ). Рівною мірою чужий був йому будь-який політичний цинізм. Часом це створювало напруженість, коли, приміром, Польща щось виборювала собі в рамках радянського табору й відходила від боротьби за те саме для інших, бо перемога була неможливою. Ця напруженість поновилася, коли Польща готувалася до вступу до Європейської Унії, наслідками чого було: ущільнення кордонів із Україною, Литвою та Білоруссю, обмеження торгового обміну з названими країнами, запровадження віз для громадян цих країн тощо. Гедройц був думки, що Польща має зобов'язання стосовно народів, які входили до складу Речі Посполитої, що на ній лежить відповідальність за спільне минуле, а отже, – і майбутнє, адже й воно буде спільним, хоча в інший спосіб, ніж за старих часів. Однак водночас він розумів, що якнайшвидший вступ Польщі до Європейської Унії надзвичайно корисний для неї і не слід пов'язувати його зі вступом УЛБ (України, Литви, Білорусі). Гедройц не знав, як розв'язати цю суперечність, і не думаю, що будь-хто мав розв'язок.

Він сказав, і це багато разів цитували: «Треба вміти берегти принципи і змінювати погляди». Проте для того, щоб зберегти принципи, їх потрібно час від часу актуалізувати: повертатися до них, обдумувати ще раз, пристосовувати до нових обставин. Дні редактора Гедройца переважно були наповнені вщерть, а різноманіття занять заважало зосередженню. Він читав, писав, розмовляв, редагував, здавалося, що він до решти занурений у великі, а часом і дрібні поточні справи. Проте йому була притаманна надзвичайна внутрішня сталість, цілісність, послідовність. Він тримався накресленого курсу, його не збивали зі шляху тимчасові коловороти, він ніби весь час бачив кожну мету, яку колись собі визначив. Декотрі проекти він здійснив через більш як тридцять років.

Що ж давало йому змогу поєднувати щоденну політичну й редакційну колотнечу, ці найрізноманітніші, за його словами, «справки», з мисленням і діяльністю в масштабі десятиліть? Думаю, це було інтенсивне духовне життя, вхід у яке був замкнений перед усіма, крім Чапського¹², проте воно часом проривається у висловах Гедройца й приховано в основі його «Автобіографії». Життя духу зовсім не обов'язково пов'язане з релігією. Не знаю, чи були такі пов'язання в житті редактора Гедройца. Життя духу – це здатність час від часу вдаватися до «реколекцій» в етимологічному значенні цього слова, тобто до розмови з самим собою, в якій ніби передбачається присутність третього учасника: ідеалу, з яким індивід співвідносить себе і порівнюючи з яким оцінює себе і свої звершення. Єжи Гедройц жив таким ідеалом, витвореним, певно, в перші роки відновлення незалежності – ідеалом Польщі, ідеалом поляка, просто ідеалом людини. Людини, яка не бажає приймати світ таким, яким він є, а хоче його змінити. Поляка, який не бажає приймати ні Польщу, ні поляків такими, якими вони є. Який прагне зробити їх кращими, хоча не дурить себе щодо результативності власних зусиль.

Налаштованість на майбутнє й збереження зв'язку з минулим, сучасна, часом холодна діловитість й ідеалізм із

---

¹² Юзеф Чапський (1896–1939) – польський художник, есеїст і публіцист. У 1939–1941 рр. – в'язень радянського концтабору в Старобільську разом з іншими офіцерами польського війська, майже поспіль страченими, співробітник «Культури».

романтизму родом – ці різні сторони особистості Гедройца виявилися не лише в його позиції стосовно політичних і культурних проблем, а й у стосунках із людьми. Те, хто вони й що зробили передусім цікавило його настільки, наскільки давало змогу відповісти на запитання: що вони можуть зробити ще. Це не означає, що він заплющував очі на колишню тоталітаристську приналежність – комуністичну чи крайню праву – і часом поплутані шляхи, якими з них виходилося. Зазвичай він оцінював людей тверезо, хоча й у нього, як у будь-кого, траплялися помилки. Були, звичайно, й особи, з якими він не хотів мати нічого спільного. Однак найчастіше в його ставленні до людей і, зокрема, до людей із часом тривалим комуністичним епізодом у біографії переважала позиція, для якої каяття на словах було другорядним, вагомою була передусім діяльність заради майбутнього тут і зараз.

Саме тому Єжи Гедройц належав до дуже нечисленної категорії тих, хто не розділяє, а об'єднує. Йому притаманний був дар згромаджувати навколо себе найрізноманітніших людей, які часом терпіти не могли одне одного і спільним для яких було тільки те, що вони з ним співпрацювали – чи трохи більше. Це дало змогу Літературному інституту й «Культурі» мати авторів із часом неоднаковими поглядами, смаками, стилями, а самому Єжи Гедройцу – очолити цей єдиний у своєму роді оркестр, де кожний виконував власну партію, не зважаючи на інших, однак завдяки диригентові робив це так, що всі вони зливалися – за рідкісними винятками-дисонансами – в єдину поліфонічну цілість.

* * *

Задум цієї книжки народився серед співробітників Єжи Гедройца недовзі після похорону, коли виявилось, що він залишив розпорядження, які виключали можливість публікації в останньому номері «Культури» статей про нього як редактора, політика й людину, а потребу написати їх відчувало чимало людей з цього кола. Відчуваючи моральний обов'язок зайнятися цією справою, я висловив відповідну пропозицію директорові видавництва Університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської. Андрію Печаківі, який негайно її прийняв. Щиро дякую йому особисто й усім тим, завдяки кому до першої річниці смерті Гедройца вийшла ця книжка.

Я запропонував взяти участь у цьому проєкті співробітникам нашого Редактора і близьким до нього людям. Не всі змогли відгукнутися на пропозицію. Кшиштоф Вольський, для якого це багато важило, помер, не встигнувши написати свою статтю.